

Karolina Janik

Perła Spytkowic – kompleks pałacowo-parkowy

Wstęp

Czy zastanawiał się pan kiedyś, jak silnie jesteśmy związani z przeszłością? Niekoniecznie naszą. Zresztą cóż to jest nasza przeszłość? Gdzie są jej granice? To jest coś w rodzaju bliżej nieokreślonej tęsknoty, tylko za czym? Czy nie za tym, czego nigdy nie było, a co jednak minęło? Przeszłość to tylko nasza wyobraźnia, a wyobraźnia potrzebuje tęsknoty, wręcz karmi się tęsknotą. Przeszłość drogi panie, nie ma nic wspólnego z czasem jak się sądzi. Zresztą cóż to jest czas? Czy w ogóle coś takiego jak czas istnieje, wykluczając kalendarze i zegary? Zużywamy się tylko, ot, i wszystko. Jak wszystko wokół nas. Życie jest energią, nie trwaniem, a energia wyczerpuje się. A wracając do przeszłości, ona nigdy nie odchodzi, jako że wciąż ją od nowa tworzymy. Tworzy ją nasza wyobraźnia, ona ustanawia naszą pamięć, nadaje jej znamiona, dyktuje jej wybory, nie odwrotnie. Wyobraźnia jest ziemią naszego istnienia. Pamięć jest tylko funkcją wyobraźni¹.

Jak mawiał Czesław Miłosz: „być, to znaczy być w jakimś konkretnym miejscu [...] samo miejsce jest określeniem naszego bytu”². Fundamentalnym warunkiem ludzkiej egzystencji jest posiadanie własnego miejsca na ziemi – miejsca, z którym człowiek mógłby się utożsamiać i identyfikować. Na kształtowanie się pojęcia tożsamości narodowej, kulturowej, etnicznej, historycznej i ekonomicznej mają wpływ dynamiczne przemiany na przestrzeni wieków w Polsce oraz na świecie. Przekształcenia te upatrywać można w globalizacji, wojnach i migracjach, kryzysach ekonomicznych, gospodarczych czy zmianach administracyjnych. Odcisnęły one swe piętno, wywierając negatywny wpływ na indywidualne cechy danego miejsca, dlatego też koniecznością jest dążenie do ciągłego odradzania się „nurtu utożsamiania się” – identyfikacji z danym miejscem i kulturą.

W kontekście terminologii biologicznej „umiejscowienie” może być jedną z form „ukorzenia się”. To ona pozwala roślinom na wzrost, rozwój i życie. Czy natomiast dla człowieka są jego korzenie, jak je interpretuje? Czy bez nich

¹ W. Myśliwski, *Traktat o łuskaniu fasoli*, Kraków 2018, s. 253.

² D. Kuolys, *Czesławas Miloszas ir Lietuvos Didziosios kunigaikštystės tradicija*, w: *Czesławo Miloszo kūryba: modernioji LDK tradicijų tąsa*, Vilnius 2012, s. 15.

może żyć? Zapewne dla wielu „korzenie” pojmowane są jako: dom, rodzina, ojczyzna, tradycja czy też kultura. Człowiek więc utożsamia swe korzenie z ojczyzną – małą ojczyzną, gdzie wszystko się zaczęło. To właśnie „ojczyzna domowa” jest miejscem, swego rodzaju „ukorzeniem”, pozwalającym człowiekowi wyrastać, kreować swą osobowość, światopogląd czy kulturę. Myśląc i mówiąc o małej ojczyźnie, nie można zapomnieć o ludziach, którzy ją tworzą, tradycji i zwyczajach. To właśnie rodzice, dziadkowie dbają o przekazanie tego, co najcenniejsze i kruche, a więc tradycji, zwyczajów czy historii. Człowiek rodząc się, wie, że nic nie trwa wiecznie. Również jego żywot na ziemi przeminie, tak jak czas, a wraz z nim odejdzie z wolna, zacierając swoje ślady i wspomnienia. Każde pokolenie powinno więc zatroszczyć się o zachowanie śladów przeszłości, swego pochodzenia, swych korzeni. Dlatego dziś, mając na uwadze następne pokolenia, warto podjąć trud, by przypomnieć dzieje miejscowości Spytkowice i przywrócić do życia ich perłę, jaką jest kompleks pałacowo-parkowy. Jak zauważył Edmund Burke, dla triumfu zła potrzeba tylko, by dobrzy ludzie nic nie robili³, można więc mieć nadzieję, że niniejszy artykuł będzie stanowił zaczątek do podjęcia działań mających na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego Spytkowic.

Podczas prowadzonych badań naukowych związanych z tematem niniejszego artykułu zgromadzono i poddano analizie zarówno dokumenty archiwalne, opracowania konserwatorskie, jak i literackie. Przeprowadzono kwerendy archiwalne w: Archiwum Narodowym w Krakowie, w spytkowickiej ekspozyturze tegoż samego archiwum oraz w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie. Co więcej, pozyskano informacje i przeanalizowano dokumenty dotyczące materiału badawczego udostępnione przez: Starostwo Powiatowe w Wadowicach, Urząd Gminy Spytkowice oraz Gminną Bibliotekę Publiczną w Spytkowicach. Dokonano przeglądu dotychczasowego stanu badań dot. bezpośrednio badanego przedmiotu, gdzie kolejno pozyskane materiały zostały odpowiednio usystematyzowane i wykorzystane w niniejszym artykule.

Dziedzictwo historyczno-kulturowe Spytkowic

Spytkowice są miejscowością posiadającą bogactwo dóbr kultury oraz architektury. Na skalę ponadlokalną wyróżnić można zabytki kultury materialnej. Do najcenniejszych wpisanych do rejestru zabytków i gminnej ewidencji zabytków należą m.in. zamek, park zamkowy, obiekt techniczny – gorzelnia i kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Ponadto zaliczyć do nich można liczne kapliczki, krzyże oraz stanowiska archeologiczne. Według danych ujętych w *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Spytko-*

³ J. Gronert, *Astrologia od początku, każdemu wolno swój czas wykorzystać albo zmarnować*, Pabianice 2007, s. 30.

wice z roku 2018 wynika, iż w całej Gminie Spytkowice to właśnie miejscowość Spytkowice posiada największą liczbę zabytków, czyli 81, w tym 2 wpisane do rejestru zabytków. Na kolejnym miejscu znalazła się miejscowość Ryczów – 47 zabytków, w tym również 2 wpisane do rejestru zabytków. Pozostałe miejscowości: Bachowice – 31 zabytków, Miejsce – 9 zabytków, Półwieś – 7 zabytków, Lipowa – 3 zabytki, nie posiadają zabytków wpisanych do rejestru. Dane te potwierdził również *Wykaz Obiektów Wpisanych do Rejestru Zabytków Nieruchomych Województwa Małopolskiego Rejestr „A”* ze stycznia 2021 r. Powyższe fakty utwierdzają w słuszności stwierdzenie, iż Spytkowice wyróżniają się swym bogactwem wśród dóbr kultury oraz architektury na tle sąsiednich miejscowości należących do Gminy Spytkowice. Niestety, dziedzictwo materialne Spytkowic nie przetrwało w pełnej swej okazałości do dziś.

Już w pierwszej połowie XIX w. na terenie byłego Księstwa Zatorskiego i Oświęcimskiego przeprowadzano badania dotyczące zarówno dziejów osadnictwa, jak i struktur administracji kościelnej. Jednym z pierwszych naukowców był Józef Łepkowski⁴. Kolejni, którzy prowadzili badania wyżej wymienionych terenów, to m.in. Walter Kuhn⁵, Ignacy Rychlik⁶ czy Jan Stanek⁷. Warto zauważyć, że o samych Spytkowicach pisał nie tylko wspomniany wcześniej Józef Łepkowski⁸ i Ignacy Rychlik⁹, ale też Jan Nepomucen Gątkowski¹⁰, Bolesław Marczewski¹¹, których wyniki badań dotyczące Spytkowic podsumowano w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*¹². W ostatnich dziesięcioleciach o Spytkowicach wspominają również w swoich pracach: Paweł Mostowik¹³, Krzysztof Rafał Prokop¹⁴, Andrzej Nowakowski¹⁵ i inni. W 2000 r. ukazała się obszerna praca zbiorowa poświęcona dziejom wsi i parafii Spytkowice pt. *Księga Jubileuszowa 800 lat Spytkowic*¹⁶. Jest ona opracowaniem opartym na publikacjach wymienionych wcześniej autorów, w których tytułową datę rocznicy

⁴ J. Łepkowski, *Przegląd zabytków przeszłości okolic Krakowa*, Warszawa 1863.

⁵ W. Kuhn, *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, w: „Zeitschrift für Ostforschung” 1975, t. 24, s. 1-78; idem, *Geschichte Oberschlesiens im Mittelalter*, w: „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1983, t. 24, s. 1-50.

⁶ I. Rychlik, *Księstwo oświęcimskie i zatorskie*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1889*, Tarnów 1889.

⁷ J. Stanek, *Z dziejów ziemi oświęcimskiej*, Kraków 1959.

⁸ J. Łepkowski, *Przegląd zabytków...*, op. cit., s. 150-151.

⁹ I. Rychlik, *Księstwo oświęcimskie i zatorskie*, op. cit., s. 6, 13, 17, 25-26, 38.

¹⁰ J.N. Gątkowski, *Rys dziejów Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Lwów 1867, s. 46, 92.

¹¹ B. Marczewski, *Powiat wadowicki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym*, Kraków 1897, s. 116, 160, 191, 215.

¹² B. Chlebowski, *Spytkowice*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1890, s. 151-152.

¹³ P. Mostowik, *Z dziejów Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego XII-XVI w.*, Toruń 2005, s. 188-190.

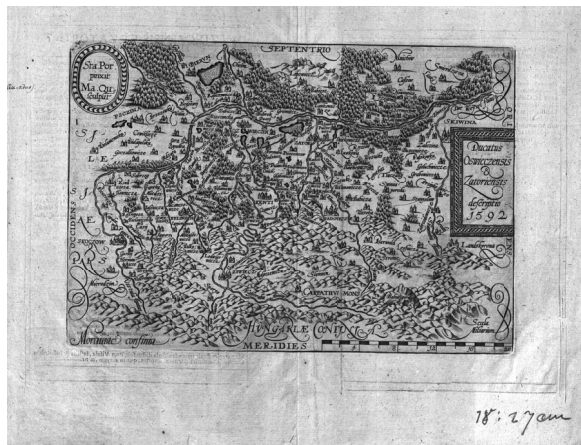
¹⁴ K.R. Prokop, *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002, s. 299-305.

¹⁵ A. Nowakowski, *Dzieje ustroju i prawa księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Białystok 1988, s. 47, 130, 133.

¹⁶ *Księga Jubileuszowa 800 lat Spytkowic*, red. J. Warzecha, J. Fabin, P. Mostowik, Ząbki 2000.

powstania Spytkowic powinno odczytywać się jako datę umowną. Powyższe wskazuje, iż temat dotyczący dziejów i historii Spytkowic został już wielokrotnie podejmowany w publikacjach, jednakże nie sposób nie przywołać pokrótce historii powstania i rozwoju wsi Spytkowice, aby lepiej zrozumieć, iż kształtowanie się kompleksu pałacowo-parkowego – jednej z najcenniejszych pereł Spytkowic – było zależne od przemian samej miejscowości, a omówienie jedynie tematyki związanej z kompleksem mogłoby wydawać się wyrwane z kontekstu. Chcąc więc przybliżyć Czytelnikowi kontekst historyczny tego miejsca, należy opowiedzieć o historii i dziejach ziemi spytkowickiej.

Trudno mówić o dokładnym datowaniu powstania miejscowości Spytkowice. Jak wskazują materiały archeologiczne, miało to miejsce na przełomie XI i XII w. To już wtedy na ziemiach południowej Polski mogli pojawić się pierwsi osadnicy, a w miejscu, gdzie biegly i łączyły się powstające drogi handlowe, założona została osada spytkowicka¹⁷. Przebiegające szlaki handlowe sprawiły, że w średniowieczu Spytkowice stanowiły ważny ośrodek graniczny, ponieważ łączyły Kraków ze Śląskiem¹⁸, a to miało wpływ na ich rozwój w XIII w. W miejscowości Spytkowice prawdopodobnie miała miejsce przeprawa przez Wisłę, o której przeczytać można w *Kronice polskiej*¹⁹. Przeprawa ta prawdopodobnie odbywała się tam, gdzie w XVI w. Wawrzyniec Myszkowski, jeden z właścicieli Spytkowic, a zarazem fundator zamku w stylu gotyckim (kolejno renesansowym), wybudował drewniany most, co dodatkowo potwierdza mapa Księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego z 1563 r. autorstwa podstarosty oświęcimskiego, Stanisława Porębskiego (Porębskiego) z Wielkiej Poremby rodu Korniczów²⁰. Warto nadmienić, że mapa ta jest

Najstarsza mapa szczegółowa ziem polskich:
Stanisława Porębskiego mapa Księstwa
Oświęcimskiego i Zatorskiego z 1563 roku

Źródło: Polska Akademia Nauk, Biblioteka Kórnicka

¹⁷ Ibidem, s. 18.

¹⁸ B. Wyrozumska, *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław 1977, s. 44-50, 57-58.

¹⁹ *Kronika polska*, wyd. L. Ćwikliński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878, s. 649.

²⁰ Mapa ta została wydana w Wenecji w 1563 r., natomiast przerys Żegoty Paulego z 1886 r. w oryginale się nie zachował. Zob. S. Alexandrowicz, *Najstarsza mapa szczegółowa ziem polskich: Stanisława Porębskiego mapa Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego z 1563 roku. Wątpliwości w sprawie genezy i autorstwa*, w: *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984, s. 357-372.

najstarszym XVI-wiecznym dziełem kartografii polskiej. Jako Ducatus Oswieczimen[sis] et Zatoriensis descriptio²¹ ukazała się w Wenecji, przedstawiając na miedziorycie o fakturze czarno-białej zarys Księstwa Zatorskiego i Oświęcimskiego.

Nie jest dokładnie wiadome, skąd wywodzi się nazwa wsi Spytkowice. Prawdopodobnie pochodzi od imienia *Spic(y)mir*, które było popularne w średniowieczu. Zdrobniąłą formą tego imienia było *Spytek*, czy też *Spytko*. *Spithkoucize* może więc oznaczać osadę poddanych czy też potomnych *Spytki*, o którym, niestety, niewiele wiadomo. Niewątpliwie ten, od którego wywodzi się nazwa miejscowości, musiał być osobą ważną. Przez stulecia nazwa Spytkowice ulegała zmianom. W roku 1292 mówiono *Spythkowycz*, sto lat później, w roku 1377 – *Spythcovycze* i/lub *Spitcovycze*, w 1382-1386 *Spinteovicz*, natomiast w latach 1470-1480 *Spithkowycze*, a w roku 1581 – *Spithkowicze*. Od XVII w., aż po dziś, wieś nosi nazwę Spytkowice²².

Najstarsza wzmianka o istnieniu Spytkowic prawdopodobnie pochodzi z dzieła *Historia* Jana Długosza, który z rokiem 1228 wiązał historyczne wydarzenie o randze ogólnopolskiej, w czasie którego Henryk Brodaty – książę wrocławski – zwołał wiec możnych Ziemi Krakowskiej, na którym miała zapaść ważna decyzja dotycząca losów księcia Konrada Mazowieckiego. Ten, dowiedziawszy się o owym wydarzeniu, zgromadził wojsko i podczas mszy świętej, prowadzonej w polowych warunkach²³, napadł na księcia Henryka Brodatego i jego towarzyszy, a następnie wywiózł ich do warowni w Płocku. O wydarzeniu tym można przeczytać również w XIV-wiecznej *Kronice polskiej*²⁴ czy w *Kronice książąt polskich*²⁵. W związku z różnym datowaniem owego wydarzenia prowadzone badania potwierdziły, że miało to miejsce na początku 1229 r.²⁶

Jeszcze przed rokiem 1274 Spytkowice stanowiły własność książęcą Ziemi Krakowskiej. Wraz z nastaniem tego roku, na mocy dokumentu wystawionego przez Bolesława Wstydliwego, tereny leżące pomiędzy rzeką Skawą i Skawinką (w tym miejscowość Spytkowice) zostały odstąpione księciu opolsko-raciborskiemu Władysławowi, stając się tym samym częścią Śląska²⁷. W związku z przemianami dynastycznymi Piastów opolskich Spytkowice zmieniały swych właścicieli, należąc kolejno do Piastów raciborskich, cieszyńskich i oświęcimskich. Istnieją wzmianki

²¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. XVIII/MNK/Mp/3140 III.

²² Wskazane nazwy wsi Spytkowice wraz z datowaniem ułożono chronologicznie na podstawie: *Księga Jubileuszowa...*, op. cit., s. 17, 21, 22, 24, 25, 26, 29, 30; P. Stanko, *Dzieje wsi i parafii Spytkowice koło Zatora do końca XVI wieku*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13, s. 22-23, 24, 25, 26, 27-46, 48-54; *Kronika książąt polskich*, wyd. Z. Węclewski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, op. cit., s. 486.

²³ Był to prawdopodobnie ołtarz przenośny *altare portatile*, bardzo powszechny w XIII w.

²⁴ *Kronika polska...*, op. cit., s. 641-649.

²⁵ *Kronika książąt polskich...*, op. cit., s. 486.

²⁶ R. Grodecki, *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*, Kraków 1930, s. 208.

²⁷ S. Arnold, *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII-XIII)*, w: *Prace Komisji dla Atlasu Historycznego Polski*, z. 2, Kraków 1927, s. 76.

w dziele *Liber beneficiorum* Jana Długosza, że prawdopodobnie w 1283 r. część Spytkowic należała do klasztoru mogińskiego²⁸.

Pod koniec XIII w. wieś Spytkowice związana była zarówno z Księstwem Opolskim, jak i kasztelanią oświęcimską. Badania ziemi spytkowickiej wskazują, że na początku XIV w. miejscowość Spytkowice prawdopodobnie była określana „miastem” (łac. *oppidum*), które sąsiadowało z pobliskimi ośrodkami miejskimi: Zatorem, Wadowicami czy Oświęcimiem, wchodzącymi w skład Księstwa Oświęcimskiego. Potwierdzeniem tej tezy może być datowany na 24 lutego 1327 r. dokument hołdu lennego wystawiony w Bytomiu przez Jana I zwanego Scholastykiem. W dokumencie tym książę przekazał swoje księstwo na ręce króla Czech Jana Luksemburskiego²⁹. Książę Jan I przyjął Księstwo Oświęcimskie jako lenno: „Terram nostram Ossuieciensem cum suis civitatibus et castris videlicet Ossuieci, civitate cum castro Zathor, civitate, Kant, Zipsach, Wadowicz et Spitkowicz oppidis, cum villis, hominibus, vasallis ac militibus”³⁰. W cytowanym powyżej fragmencie tego dokumentu zauważyć można podział ośrodków na: *civitate* – „miasto” i *oppidis* – „miasteczko”, co wskazuje na to, że władca uważał Spytkowice za miasteczko i do nich je zaliczał. Niestety, ze względu na brak innych źródeł, nie jest możliwe ustalenie dokładnej daty lokacji Spytkowic. Niemniej jednak powstanie miasteczka łączyć można z początkiem rządów Jana I Scholastyka przypadających na okres od 1322 do 1327 r.

Od XV w. Spytkowice straciły miano *oppidum*, stając się wioską. Przyczyną tego mogły być najazdy zbrojne, które w efekcie zrównały miejscowość z ziemią. Jak podaje podpisany przez króla dokument z dnia 14 września 1484 r. wieś Spytkowice oraz Bachowice od dnia 19 stycznia 1445 r. stanowiły część Księstwa Zatorskiego³¹.

Kompleks pałacowo-parkowy w Spytkowicach

Pod koniec XV w. wieś Spytkowice przeszła z rąk książęcych w ręce prywatne, rodziny Myszkowskich herbu Jastrzębiec. Nowym panem wsi został Paweł Myszkowski herbu Jastrzębiec z Przeciszowa. Potwierdził to 14 października 1488 r. Kazimierz Jagiellończyk³². Przez następne lata *Spithkowicze* przekazywane były kolejnym członkom rodu Myszkowskich, w tym Piotrowi Mysz-

²⁸ P. Mostowik, *Z dziejów Księstwa Oświęcimskiego...*, op. cit., s. 186.

²⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej ANK), zespół: Teki Antoniego Schneidra, sygn.29/684/1186, s. 397-398.

³⁰ W tłumaczeniu oznacza to: „Ziemie naszą oświęcimską z miastami i zamkami, a mianowicie Oświęcimiem miastem i zamkiem, Zatorem miastem, oraz miasteczkami Kęty, Żywiec, Wadowice i Spytkowice, wszystkimi wsiami i ich mieszkańcami, wasalami i rycerstwem”. Zob. *Księga Jubileuszowa...*, op. cit., s. 23.

³¹ M. Bobowski, *Res Slesiacae a Michaele Boniecki olim congestae*, w: *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 4, nr 93, Warszawa 1887, s. 167-169.

³² Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, dok. perg. nr. 620, vol. VI/40.

kowskiemu, będącemu wówczas kasztelanem sądeckim. Warto zaznaczyć, że już w tamtym czasie rozpoczęła się budowa stawów rybnych w miejscowości Spytkowice, które stanowiły podstawę gospodarki dla tych ziem i były jej głównym źródłem dochodów³³. Osoba Piotra Myszkowskiego wiąże się z początkami istnienia zamku w Spytkowicach. W dostępnej literaturze występuje wzmianka dotycząca spalenia posiadłości, kiedy to Piotr Myszkowski toczył spór z księciem zatorskim³⁴.

W dalszej części artykułu autorka wymiennie stosuje termin „zamek” – „pałac”. Jest to związane z przekształceniami stylistycznymi oraz obronno-rezydencjonalnym charakterem tego obiektu. Termin „zamek” to termin właściwy, używany w pierwszej połowie XVII w. dla założenia obronnego zgrupowanego wokół dziedzińca, adaptującego starszy zespół obronny, nawet jeśli ma on minimalne walory militarne³⁵. Badając archiwalia z XVII i XVIII w., można zauważyć używanie terminu „zamek” dla takiej zabudowy³⁶. Jednak wraz z nastaniem kolejnych wieków i występującymi przebudowami obiektu oraz dzisiejszym, reprezentacyjnym charakterem rezydencji, posiadającej cechy wczesnobarokowe, można mówić o „pałacu”, co wydaje się trafniejszym określeniem.

Przekształcenia architektoniczne zamku – pałacu w Spytkowicach

W roku 1957³⁷ oraz w latach 1972-1974³⁸ zostały przeprowadzone badania architektoniczne i archeologiczne pałacu. Wykonał je krakowski oddział Pracowni Konserwacji Zabytków. Badania te wskazały na dwuetapowe powstanie zamku. Początkowo była to budowla drewniana o konstrukcji słupowej, na planie prostokąta o wymiarach 11 x 10 metrów, posiadająca wewnątrz trzy/cztery pomieszczenia, których ściany wylepione były gliną. Z czasem budowlę drewnianą otoczono murem obwodem, tworząc rodzaj obronnego dworu (łac. *fortalicium*)³⁹, nawiązującego do średniowiecznej wieży mieszkalno-obronnej. Posiadał on co najmniej dwie kondygnacje, z których górna pełniła funkcję mieszkalną. Około roku 1510 doszło do pożaru (wspominałam o nim powyżej), w wyniku

³³ R. Rybarski, *Gospodarstwo Księstwa Oświęcimskiego w XVI wieku*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU” 1931, t. 43, nr 2, s. 165-323.

³⁴ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie (dalej Archiwum WUOZ Kraków), sygn. 26445/99, T. Holcerowa, *Spytkowice wczesnobarokowy zamek Szyszkowskich*, Kraków 1985, s. 105.

³⁵ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2003, s. 448.

³⁶ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26445/99, T. Holcerowa, *Spytkowice wczesnobarokowy...*, op. cit., s. 105.

³⁷ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 36882/04, A. Żaki, *Sprawozdanie z całokształtu prac architektoniczno-archeologicznych przeprowadzonych w 1957 r.*, Kraków 1957.

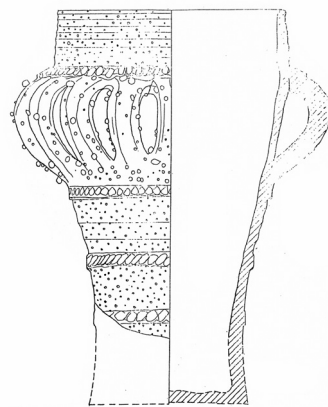
³⁸ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 56481, M. Dayczak-Domanasiewicz, *Zamek: Analiza badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w okresie 04-06.1973 r.*, Kraków 1973.

³⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie Ekspozytura w Spytkowicach (dalej ANK Ekspozytura w Spytkowicach), T. Dębowski, *Z dziejów spytkowickiego zamku*, Kraków 1994, s. 8.

którego spłonęła część drewniana⁴⁰. Nie ma potwierdzenia w źródłach historycznych, co stanowiło faktyczną przyczynę tego pożaru. Domniemywać można, że był to najazd zbrojny, zważywszy na graniczne położenie Spytkowic czy osobiste zatargi między Piotrem Myszkowskim a księciem zatorskim Januszem V. Ponadto podczas prowadzonych prac archeologicznych znaleziono liczne groty bełtów kusz i kule żelazne mogące potwierdzić tę tezę. Po pożarze Piotr Myszkowski przystąpił do odbudowy zniszczonego obiektu, tworząc gotycki zamek, stanowiący solidną warownię⁴¹.

W czasie wspomnianych powyżej badań archeologicznych zostały wydobyte zabytki kultury materialnej, do których zalicza się: denarki jagiellońskie i cztery sklejone razem monety, z których dwie określano „półgroszami krakowskimi” Zygmunta Starego. Monety te były wybijane w krakowskiej mennicy w latach 1507-1509. Ponadto znaleziono fragmenty kafli opartych na wzorach gotyckich nawiązujących do kafli wawelskich, kafle niszowe (półcyndry otwarte na zewnątrz pieca, często pokryte szkliwem, czasem były zamknięte ażurową, ozdobną kratą), kafle komorowe bogato zdobione motywami: zwierzęcymi, roślinnymi, figuralnymi, architektonicznymi czy scenami rodzajowymi. Wśród wykopalisk odkryto też ułamki naczyń glinianych, datowanych na przełom XV i XVI w., w tym puchary typu *Lostice* importowane z Moraw. Puchary te były bardzo rzadkie w Polsce i występowały głównie na dworach wielkopolskich. Podczas badań archeologicznych wydobyto również militaria, w tym fragmenty zasłon hełmu typu niemieckiego zwanego *saladą*, części zbroi (*nałokcica* – zbroja gotycka), a także przedmioty związane z wyposażeniem jeździeckim czy też narzędzia (krzesiwa, fragment czerpaka żelaznego i tzw. ciosła)⁴².

Po śmierci Piotra Myszkowskiego spadkobiercami zostali jego synowie: Marcin, Stanisław i Wawrzyniec Myszkowscy⁴³. Wtedy też

Wykopaliska archeologiczne
– rekonstrukcja pucharu
łośtickiego

Źródło: Archiwum Narodowe
w Krakowie Ekspozytura
w Spytkowicach, T. Dębowski,
Z dziejów spytkowickiego zamku,
Kraków 1994

⁴⁰ Ibidem, s. 7-8.

⁴¹ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26445/99, T. Holcerowa, *Spytkowice wczesnobarokowy...*, op. cit., s. 38-40.

⁴² Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 36885/04, C. Czado, T. Dębowski, *Wyniki badań archeologicznych relikwów budowli drewnianej*, Kraków 1987; ANK Ekspozytura w Spytkowicach, T. Dębowski, *Z dziejów spytkowickiego...*, op. cit., s. 9-11.

⁴³ A. Kamiński, *Myszkowski Wawrzyniec z Mirowa i Spytkowic h. Jastrzębiec (ok. 1486-1546) kasztelan oświęcimski, biecki, sadecki*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. 22, Kraków 1977, s. 399-401.

bracia rozpoczęli budowę spytkowickiego klucza majątkowego rodu Myszkowskich. Wawrzyniec stał się głównym inicjatorem przemian w Spytkowicach, a jego spór z Januszem V zdecydował o końcu Księstwa Zatorskiego. Spór ten dotyczył przepływu wody do stawów rybnych, w czasie którego 17 września 1513 r. kasztelan sądecki zabił księcia Janusza V. To wydarzenie zakończyło rządy jednej ze starszych linii piastowskich. Wawrzyniec Myszkowski wybudował wał przy stawach, którego zadaniem miało być ich zabezpieczenie przed zalaniem wodą z Wisły. Niezależnie od przemian na przestrzeni czasu wał przetrwał i można go podziwiać również dziś. Ponadto, prowadząc zrównoważoną gospodarkę rybną, Myszkowski uzyskał pokaźne dochody, które przeznaczył na budowę wspomnianego już we wcześniejszej części artykułu mostu na rzece Wiśle. Dobrze zarządzany majątek, a przy tym ugruntowana pozycja społeczna Wawrzyńca Myszkowskiego pozwoliły na kolejną przebudowę zamku gotyckiego w Spytkowicach w myśl nowych wzorców, co miało miejsce w latach 1519-1546. Nowy, reprezentacyjno-rezydencjonalny charakter budowli pozwala mówić o zamku w stylu gotycko-renesansowym – powstała piętrowa budowla z podpiwniczeniem. O ważności osoby Wawrzyńca Myszkowskiego świadczy zachowana na jednym z fragmentów nadproża inskrypcja w języku łacińskim z nazwiskiem fundatora zamku wraz z herbem i godnością Wawrzyńca Myszkowskiego⁴⁴. W opracowaniu archeologicznym z 1957 r. został wymieniony także fragment architektoniczny kartusza z herbem Jastrzębiec⁴⁵, dwa kamienne portale oraz fragmenty fryzu podstropowego⁴⁶.

Kolejną, trzecią fazę przebudowy pałacu w stylu renesansowym należy wiązać z latami 1546-1557 oraz okresem do 1602 r. Jej inicjatorem był Mikołaj Myszkowski i jego kolejni spadkobiercy. Reprezentacyjno-rezydencjonalny charakter wnętrza pałacu oddawały bogato laskowane nadproża czy węgary portalu, które miały pryzmatycznie opracowane dolne partie lasek. Warto podkreślić, że to stanowiło rzadkość w zamkach rycerskich. Pałac renesansowy był obiektem piętrowym, pod-

Fragment nadproża zamku z zachowaną inskrypcją i herbem Wawrzyńca Myszkowskiego

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie Ekspozycja w Spytkowicach

⁴⁴ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26445/99, T. Holcerowa, *Spytkowice wczesnobarokowe...*, op. cit., s. 34.

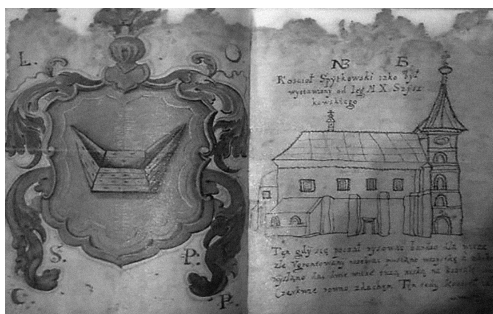
⁴⁵ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26446/99, J. Doraczek, B. Krupiński, *Zamek w Spytkowicach – badania architektoniczne*, Kraków 1972, s. 5.

⁴⁶ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26445/99, T. Holcerowa, *Spytkowice wczesnobarokowe...*, op. cit., s. 41-43.

piwniczonym, dwuskrzydłowym z przejezdną sienią. Nadal tworzył on obiekt o założeniu obronnym, który obejmował okazały dziedziniec wewnętrzny. Ponadto dobudowano budynki w rejonie baszty północno-zachodniej⁴⁷.

Dobra spytkowickie pozostawały w rękach rodu Myszkowskich przez prawie 130 lat. Z lektury dokumentów źródłowych wynika, że w 1617 r. nowym właścicielem Spytkowic został Stanisław Lubomirski. Zważywszy na posiadane długi, sprzedał on wieś w 1622 r. Marcinowi Szyszkowskiemu, staroście lelowskiemu herbu Ostoja⁴⁸. To właśnie Marcin Szyszkowski, będący kolejnym właścicielem, przeprowadził w latach 1622-1630 kompleksową przebudowę zamku. Przekształcił go w rezydencję wczesnobarokową, która do dziś częściowo się zachowała. Powstały obiekt rezydencji był trójskrzydłowy, założony na regularnym rzucie podkowy, który zwrócono w kierunku północnym. Od strony południowej budynek miał skrzydło frontowe z dwoma basztami alkierzowymi, a od strony północnej znajdował się tarasowy wewnętrzny dziedziniec, otwarty na „ogród włoski”, zamykający rezydencję dwoma bocznymi skrzydłami. Kamienne, stylowe detale architektoniczne, ceglane sklepienia kolebkowe, które zastąpiły renesansowe stropy drewniane, czy też okazałe schody znajdujące się w obszernej klatce schodowej przesklepionej kolebkowo, a także północna galeria arkadowa nadały i zaakcentowały cechy wczesnobarokowej rezydencji. Wewnątrz budynku, w wejściu na klatkę schodową, w głównej sieni zachował się wmurowany portal z herbem Szyszkowskich Ostoja, a nad nim – infuła biskupia. W obiekcie zostały ujednolicone i dopasowane wszystkie znajdujące się w ścianach otwory okienne oraz otwory przejściowe poprzez wprowadzone kamienne portale (na wzór włoskiego *piano nobile*) oraz obramowania uszate⁴⁹.

W 1633 r. posiadłość spytkowicka została przekazana w ręce biskupa warmińskiego Mikołaja Szyszkowskiego, który wtedy też rozpoczął budowę kościoła parafialnego, będąc tym

Dokument przedstawiający
szkic budynku kościoła parafialnego
w Spytkowicach z 1633 r.

Źródło: Księgi Parafialne Spytkowic

⁴⁷ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26446/99, J. Doraczek, B. Krupiński, *Zamek w Spytkowicach – badania...*, op. cit., s. 19-21.

⁴⁸ ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/125, dok. nr 3, *Fasciculus 107 mus Obligationes, Venditiones Bonorum Spytkowice, Okleśnia, Strażypole alias Mirowiec, Brodla et Russocice inter Myszkowskie, Syszkowskie et Opalińskie... 1557-1710*.

⁴⁹ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 26445/99, T. Holcerowa, *Spytkowice wczesnobarokowy...*, op. cit., s. 54-67.

samym jego fundatorem⁵⁰. Kościół ukończył kolejny z właścicieli Spytkowic – Łukasz z Bnina Opaliński, podkomorzy poznański⁵¹. Ciekawostkę stanowi wydarzenie z dnia 3 listopada 1638 r., o którym wspomina Jakub Sobieski w swym diariuszu, kiedy to król Władysław IV Waza wraz z żoną i córką, wracając z kuracji w Baden, zatrzymali się w spytkowickiej rezydencji⁵². Połowa XVII w. i koniec panowania rodu Szyszkowskich herbu Ostoja zamyka okres, w którym to pałac w Spytkowicach przez blisko 250 lat stanowił stałą siedzibę rodową dla jej kolejnych właścicieli. W konsekwencji doprowadziło to do sukcesywnej degradacji posiadłości poprzez coraz większe jej zaniedbywanie. Wskazują na to zachowane inwentarze z lat 1705⁵³, 1712⁵⁴ i 1730⁵⁵. Z informacji zapisanych w nich wynika, że zniszczeniu ulegał nie tylko sam pałac (w obrębie murów podziemnych, naziemnych oraz poszycia dachowego), ale i wolnostojące zabudowania gospodarcze, w tym browar, zabudowania folwarczne, stajnie czy część ogrodów. Brak funduszy na zatrzymanie postępującego niszczenia kompleksu może świadczyć, iż dla kolejnych właścicieli Spytkowice były tylko dobrami „doraźnymi”, nie będąc miejscem stałego ich zamieszkania⁵⁶.

Ród Opalińskich herbu Łódzia władał dobrami w Spytkowicach aż do roku 1700. Następnym właścicielem ziemi spytkowickiej przez okres trzech lat był spokrewniony z rodem Opalińskich Adam ze Szczekarzewic Tarle – wojewoda smoleński i sandomierski wraz z żoną Franciszką Teodorą z Bnina Tarłową⁵⁷.

W latach 1700-1705 Spytkowice znalazły się w rękach rodziny Sieniawskich. Warto wspomnieć, że to z 1 maja 1705 r. pochodzi najstarszy znany inwentarz zamku⁵⁸, w którym jako właścicielka Spytkowic widnieje Elżbieta Helena z Lubomirskich Sieniawska, wojewodzina bełska⁵⁹. W skład dóbr spyt-

⁵⁰ Tablica erekcyjna umieszczona nad wejściem do zakrystii w Kościele Parafialnym pod wezwaniem Świętej Katarzyny Aleksandryjskiej w Spytkowicach informuje o fundacji tego kościoła przez Mikołaja Szyszkowskiego. Zob. J. Szablowski, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 1: województwo krakowskie, z. 14: powiat wadowicki, Warszawa 1953, s. 184, 235, 253.

⁵¹ ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/125, dok. nr 14, 15, *Donatio Bonorum Spytkowice, Okleśnia, Stryżpole, Mierowiec, Brodła per Generosus Martinum Szyszkowski in rem Luce de Bnin Opaliński succamerarii Posnanen. facta 1644*.

⁵² P. Kołpak, *Spytkowice*, w: *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, źródło: <https://sdm.upjp2.edu.pl/miejscowosci/spytkowice>, [dostęp: 07.09.2022].

⁵³ ANK, zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/1022, *Inwentarz dóbr klucza spytkowskiego z 1705 roku*.

⁵⁴ ANK, zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/938, *Inwentarz dóbr tęczyńskich z 1712 roku*.

⁵⁵ ANK, zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/1023, *Inwentarz majątności Marii Zofii Sieniawskiej z 1730 roku*.

⁵⁶ J.S. Nowak, *Dobra i zamek w Spytkowicach za czasów Sieniawskich i Czartoryskich (1704-1782)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2009, t. 15, s. 114-115.

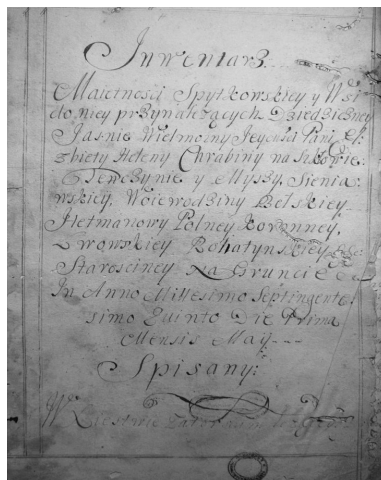
⁵⁷ P. Mostowik, *Właściciele Spytkowic*, w: *Księga Jubileuszowa 800 lat...*, op. cit., s. 37-38.

⁵⁸ ANK, zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/1022, *Inwentarz dóbr klucza spytkowskiego z 1705 roku*.

⁵⁹ K. Link-Lenczowski, B. Popiołek, *Elżbieta Sieniawska (1669-1729) wojewodzina bełska, hetmanowa wielka koronna*, w: PŚB, t. 37, Kraków–Warszawa 1996, s. 90-96.

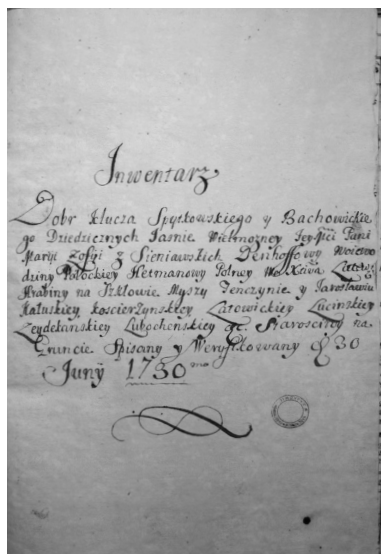
kowickich według inwentarza wchodził: zamek wraz z budynkiem ogrodniczym, gumno (były to cztery stodoły), stajnie, folwark górny i dolny (z przyległościami), browar (złożony z: ozdowni, izby browarnej, gorzelni i browaru właściwego), zwierzyńiec, psiarnia, dwa młyny, ogród włoski (zarówno użytkowy, jak i ozdobny), dwa sady i dwa ogrody warzywne oraz stawy.

W kolejnym zachowanym inwentarzu z roku 1730⁶⁰ jako właścicielka wskazana jest Maria Zofia Czartoryska z Sieniawskich, która otrzymała Spytkowice jako posag. Jak wskazują materiały archiwalne, na przełomie lat 30 i 40 XVIII w. można mówić nie tylko o zaniedbaniu samej posiadłości w Spytkowicach, ale i o zastoju gospodarczym całego klucza spytkowickiego. Sytuację tę starał się poprawić książę August Aleksander Czartoryski⁶¹, wojewoda ruski, który to 11 sierpnia 1744 r. w Warszawie uzyskał wydany przez króla Augusta III Sasa przywilej na jarmarki⁶². Niestety, okres oczekiwania na decyzję książęcą, dotyczącą kompleksowej reorganizacji zarządu gospodarczego, wynosił kilka lat, a książę traktował klucz spytkowicki jako dobra, które

Inwentarz majątności
Elżbiety Sieniawskiej
z 1705 r.

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie,
zespół: Akta Gospodarcze Potockich
z Krzeszowic, sygn. 29/635/1022

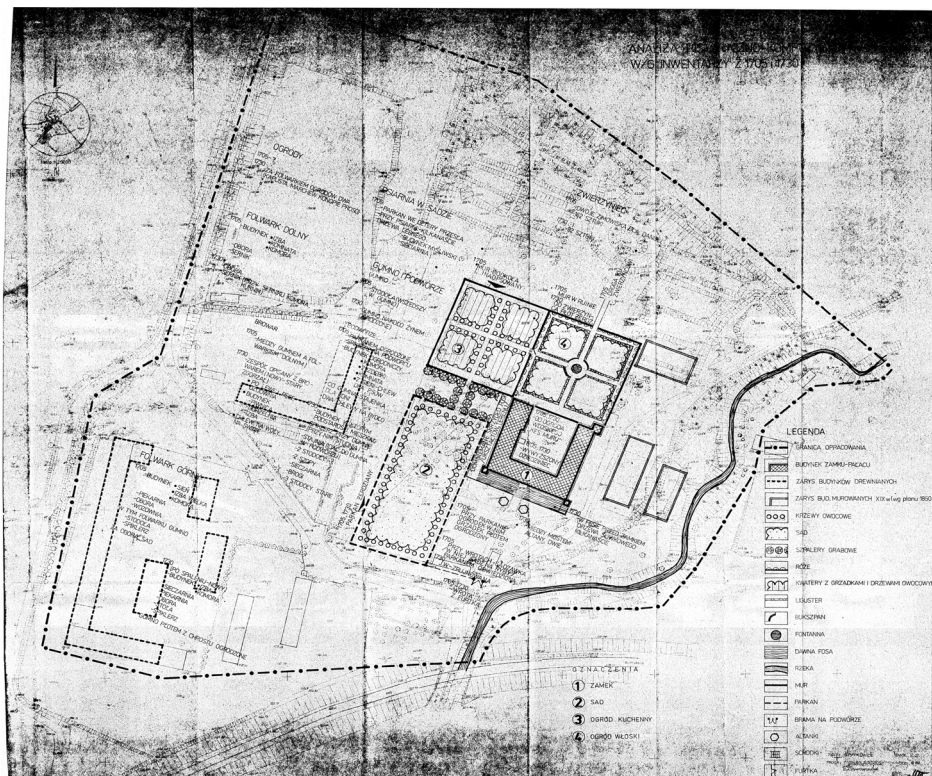
Inwentarz majątności
Marii Zofii Sieniawskiej
z 1730 r.

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie,
zespół: Akta Gospodarcze Potockich
z Krzeszowic, sygn. 29/635/1023

⁶⁰ ANK, zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/1023, Inwentarz majątności Marii Zofii Sieniawskiej z 1730 roku.

⁶¹ W. Konopczyński, August Aleksander Czartoryski (1697-1782) wojewoda ruski, w: *PSB*, t. 4, Kraków 1938, s. 272-275.

⁶² Dokument ten został przesłany 29 lipca 1850 roku do Tenczynka, skąd prawdopodobnie już nie wrócił do archiwum rodziny Potockich po 1850 r. Zob. ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, dawna sygn. AKPot 180. Przywileje jarmarczne w XVIII w. posiadały tylko te miejscowości, które były miastem, stąd też można twierdzić, że Spytkowice za panowania Sieniawskich były określane mianem *oppidum*. Píše o tym Przemysław Stanko. Zob. P. Stanko, *Dzieje parafii w Spytkowicach do końca XVI w.*, w: *Krakowski Rocznik Archiwalny*, t. 8, Kraków 2007, s. 47.

Mapa odtwarzająca dawne założenie kompleksu w Spytkowicach

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie Ekspozytura w Spytkowicach

w razie konieczności można było poświęcić, w przeciwieństwie do dóbr rodowych, jako tych nienaruszalnych.

Przekształcenia urbanistyczne ogrodu-parku w Spytkowicach

W czasie przeprowadzanych zmian architektonicznych zamku-palacu zostały przeprowadzone prace, w wyniku których nastąpiły przekształcenia stylistyczne ogrodu i terenu znajdującego się przy posiadłości. W artykule tym wymienione zostały już wcześniej dokumenty źródłowe – inwentarze majątku Spytkowic z 1705 oraz 1730 r., w których widnieją zapiski dotyczące ogrodów znajdujących się w bliskim sąsiedztwie zamku w Spytkowicach. Na opis „ogrodu włoskiego” natrafić można w inwentarzu pochodzącym z 1705 r., co pozwala datować początek jego powstania na wiek XVII. Można również postawić tezę, że opisywany ogród powstał za życia Marcina Szyszkowskiego. Warto podkreślić, iż w inwentarzu pierwszym z początku XVIII w. „ogród włoski” obejmował: sad właściwego „ogrodu wło-

skiego”, ogrody warzywne przynależne do kuchni, zwierzyńiec tzw. teren leśny wraz z pomieszczeniami dla danieli i paśnikami, zarządzany przez „zwierznego”. W inwentarzu drugim z 1730 r. sad został oddzielony osobną nazwą, a więc nie należał już do „ogrodu włoskiego”, natomiast w obu inwentarzach zostały wymienione także: „psiarnia w sadzie zamkowym”, „budynek myśliwski”, znajdujący się w bliskim sąsiedztwie psiarni, czy też „budynek ogrodniczy w podworcu”. Ponadto w skład całego majątku wchodziły: dwa folwarki, które w inwentarzach zwane były „dolnym” i „górnym”, a także zabudowania gospodarcze znajdujące się w pobliżu pałacu, do których należały: budynek ogrodniczy, spichlerz, stajenka i gumno, chlewik dla psów oraz dwa chlewy na bydło. Z informacji zapisanych w inwentarzach wynika, iż folwark „dolny” znajdował się bliżej pałacu, natomiast folwark „górny” – w nieco dalszej odległości. Warto zauważyć, iż znacząca część zabudowań gospodarczych majątku spytkowickiego była drewniana, co dawało możliwość ewentualnej dalszej rozbudowy⁶³.

„Ogród włoski” mieścił się na południe od pałacu, od strony dziedzińca, i zajmował przestrzeń w kierunku północy i zachodu. Od części wschodniej ogród odgradzała pobliska rzeka Bachówka, a od strony północnej – staw. Takie usytuowanie „ogrodu włoskiego” zostało zapisane w obu inwentarzach, niestety, w dokumentach tych nie jest podane rozmieszczenie jego poszczególnych elementów. Jedno jest pewne: właściwy „ogród włoski” był otoczony murem z trzech stron, a od strony czwartej opasywał go płot żerdziany⁶⁴.

Oprócz „ogrodu włoskiego” w skład posiadłości spytkowickiej wchodziły dwa sady i dwa ogrody warzywne. Pierwszy znajdował się pomiędzy gumnem a stajnią, rozciągając się w kierunku drogi do wioski, natomiast drugi usytuowano za zamkiem w kierunku browaru w bliskim sąsiedztwie ogrodu kuchennego. Obydwa sady były wysadzone drzewami jabłoni oraz śliwy. Pierwszy ogród warzywny ogrodzony płotem i drzewami wiśni mieścił się koło sadu drugiego. Na jego obszarze występowały ule (tzw. pszczelniki). Drugi ogród warzywny umiejscowiono przed budynkiem folwarcznym i rosły w nim: marchew, kapusta, konopie czy proso⁶⁵.

Rozciągający się sad, jak zostało ujęte w obu inwentarzach, posiadał regularny układ z kompozycją w kwadrat. Drzewa owocowe, które rosły w sadzie, otaczały rosnące tam mniejsze krzewy owocowe. Pozostała dalsza część także posiadała regularny kształt, gdzie stworzono dwie krzyżujące się uliczki, obsadzone krzewami owocowymi. Uliczki te dzieliły grunt na cztery kolejne kwadraty, two-

⁶³ ANK Ekspozycja w Spytkowicach, D. Jakimiak, *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu przypałacowego w Spytkowicach*, Wrocław 1981, s. 4-9.

⁶⁴ ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/1023, *Inwentarz majątności Marii Zofii Sieniawskiej z 1730 roku*; ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/1022, *Inwentarz dóbr klucza spytkowskiego z 1705 roku*.

⁶⁵ ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/1023, *Inwentarz majątności Marii Zofii Sieniawskiej z 1730 roku*, s. 14.

rząc kwatery, w których najprawdopodobniej rosły jarzyny oraz drzewka owocowe, a wśród nich wyszczególnić można brzoskwinie. W samym środku ogrodu usytuowano fontannę. Jej narożnik w ogrodzie tworzył rosnący tam żywopłot bukszpanowy⁶⁶. Z informacji zapisanych w inwentarzach wynika, że owa fontanna stanowiła jedyne „wodne urządzenie” występujące na terenie ogrodu. Szpaler grabowy, pomiędzy którym rosły posadzone krzewy agrestu i porzeczeki, prowadził do właściwego, okazałego „ogrodu włoskiego”. Owe kwatery miały od zewnątrz ramę obsadzoną po obu stronach żywopłotem różanym, natomiast od strony wewnętrznej tworzyły go rozmieszczone grabiny i krzewy owocowe⁶⁷.

Opis „ogrodu włoskiego” zawarty w wymienionych i zachowanych inwentarzach ukazuje, że tak zaprojektowany i funkcjonujący ogród spełniał warunki i wytyczne dotyczące „ogrodu włoskiego”, który występował w XVII-wiecznej Polsce przy rezydencjach wiejskich.

O wystawności całego kompleksu może świadczyć także podział ogrodu na część zarówno ozdobną, jak i użytkową. Niestety, ze względu na niezachowanie się innych dokumentów źródłowych, z których można by zasięgnąć kolejnych informacji dotyczących bliższego określenia kształtu czy formy i umiejscowienia poszczególnych elementów zagospodarowania zieleni, bardzo trudno jest jednoznacznie określić styl/wygląd ogrodu rezydencji spytkowickiej i umieścić go w konkretnym typie oraz formie ogrodów wyróżnionych przez Gerarda Ciołka⁶⁸. Patrząc na charakter użytkowy oraz jego formę, zauważyć można, że ogród należący do rezydencji w Spytkowicach najbliższy jest ogrodowi renesansowemu.

Degradacja kompleksu pałacowo-parkowego w Spytkowicach

Z dniem 30 maja 1778 r. klucz spytkowicki hrabstwa tenczyńskiego stał się własnością księżnej Elżbiety Izabelli z Czartoryskich Lubomirskiej, żony Stanisława Lubomirskiego – marszałka wielkiego koronnego. Zaledwie 25 lat później, w 1803 r., w wyniku podziału majątku dobra Lubomirskich przypadły braciom Alfredowi i Arturowi z rodziny Potockich. Warto zaznaczyć, że w wieku XVIII wspomniani właściciele Spytkowic dbali tylko o dochody pochodzące z folwarków klucza dóbr spytkowickich (browaru, gorzelni oraz z zabudowań gospodarczych), zaniedbując tym samym obiekt pałacowy wraz z ogrodami, które ulegały dalszej, powolnej degradacji. W latach 1832-1872 wieś Spytkowice wraz z zamkiem znalazła się w posiadaniu hrabiego Adama Potoc-

⁶⁶ ANK, zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/1022, *Inwentarz dóbr klucza spytkowickiego z 1705 roku*.

⁶⁷ ANK Ekspozytura w Spytkowicach, D. Jakimiak, *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu...*, op. cit., s. 10-12.

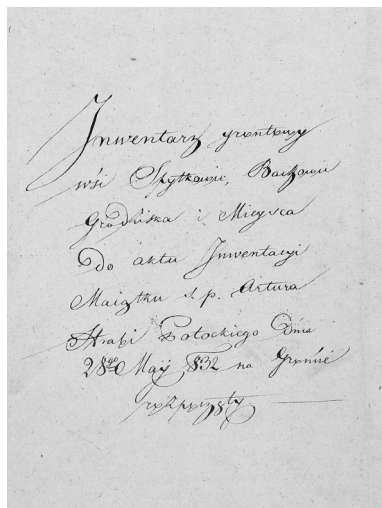
⁶⁸ G. Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.

kiego⁶⁹, do którego należały też dobra krzeszowickie.

Wieś Spytkowice w roku 1870 została przekazana przez Adama Potockiego w dzierżawę Michałowi Naimskiemu. W 1899 r. pełnił on funkcję generalnego pełnomocnika dóbr rodziny Potockich, zajmując się ich majątkiem zarówno w Spytkowicach, jak i w Zatorze. Naimski starał się na nowo ożywić gospodarkę rybną w Spytkowicach, która została zaniedbana przez poprzednich właścicieli, tak aby przynosiła korzyści i dochód. Po śmierci Adama Potockiego w 1872 r. cały majątek odziedziczył jego syn Andrzej Potocki⁷⁰, który był właścicielem Spytkowic do 1908 r. Za życia hrabiego Andrzeja Potockiego, w 1884 r., na terenie wsi została zbudowana kolej, która połączyła Spytkowice z Krakowem i Oświęcimiem, a w 1896 r. uwzględniono je w węzle kolejowym Wadowice–Skawce. Wybudowane węzły kolejowe włączające miejscowość Spytkowice pozwoliły na jej połączenie z ważnymi ośrodkami ówczesnej Galicji.

Kolejnym właścicielem Spytkowic w latach 1908–1945 był syn Andrzeja Potockiego – Adam⁷¹ – który otrzymał imię po dziadku, hrabim Adamie Potockim. Hrabia Adam Potocki należał do ostatnich rodowych właścicieli Spytkowic. Na początku XIX w. rodzina Potockich przeprowadziła prace zabezpieczające pałac przed postępującą degradacją. Prace te spowodowały znaczącą deformację bryły obiektu oraz zaburzyły jej układ przestrzenny. W drugiej połowie XIX w. rozpoczęła się również przebudowa przypałacowego ogrodu. Od jego północnej strony znajdowały się stawy hodowlane. Jeden z nich wyróżniał się okrągłym kształtem, a pośrodku znajdowała się wyspa. Wzdłuż wejścia do pałacu zostały nasadzone nowe drzewa, co nadało całemu miejscu reprezentacyjny charakter. Ponadto rzędowe nasadzenie drzew po stronie wschodniej pozwoliło oddzielić pałac od browaru.

Już od XVIII w. można zauważyć powolną degradację całego kompleksu, która postępowała z czasem. Działania wojenne prowadzone zarówno podczas I, jak i II wojny światowej pogłębiły ten proces. Do 1945 r. pałac był

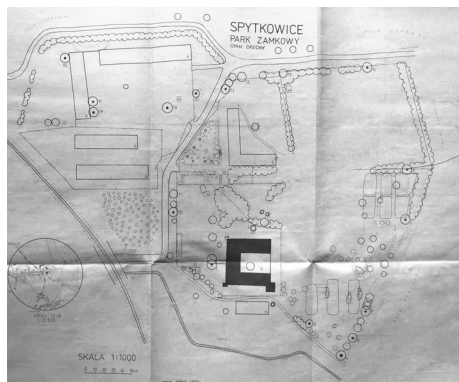
Inwentarz spadkowy ziemi między innymi spytkowickich dla Adama Potockiego

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, zespół: Sąd Szlachecki w Tarnowie, sygn. 29/459/1515, pup 1518

⁶⁹ S. Kieniewicz, *Potocki Ignacy – Przerębski Mikołaj*, w: *PSB*, t. 28, Wrocław 1984, s. 750.

⁷⁰ Ibidem, s. 778.

⁷¹ Ibidem.

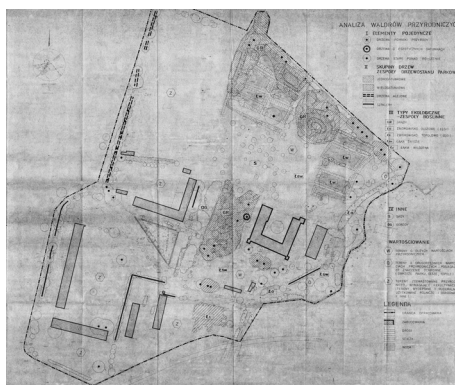

Plan zagospodarowania terenu kompleksu pałacowo-parkowego z 1978 r.

Źródło: Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie, sygn. 29370/00, D. Kraus, J. Lesiński, *Park: Katalog zieleni*, Kraków 1978

(PGR-y), budynki gospodarcze, usługowe czy mieszkalne. W latach 1945-1956 pałac przekształcono na część mieszkalną (zamieszkało w nim 18 rodzin). Ponadto znajdowały się tam sale lekcyjne miejscowej szkoły podstawowej. Początkowo w roku 1956 miejscowa Gromadzka Rada Narodowa zakwalifikowała obiekt pałacu do rozbiórki, jednak w latach 1958-1960 przeprowadzono częściowy remont budynku i prace zabezpieczające z funduszy konserwatorskich. W latach 60-tych obiekt znajdował się w administracji Instytutu Zootechniki w Krakowie, Zakładu Doświadczalnego w Zatorze. W roku 1965 na terenie zabudowań dawnych folwarków utworzono bazę kółek rolniczych. Od 1978 r. pozostałe obiekty podworskie użytkowała Gminna Spółdzielnia w Spytkowicach⁷³. Tak prezentuje się zagospodarowanie terenu na planie opracowanym w 1978 r.⁷⁴, gdzie zauważyć

zamieszkiwany, a w czasie okupacji majątkiem tym zarządzał niemiecki rządcą⁷². Podczas działań wojennych posiadłość Potockich wraz z pałacem uległa znaczącemu zniszczeniu. Niestety, także czasy po zakończeniu II wojny światowej nie były „łaskawe” dla obiektów posiadłości ostatnich z jego właścicieli. Po wojnie władze Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (dekret z 6 września 1944 r. o reformie rolnej) znacjonalizowały majątek rodu Potockich, a ziemie przekazano Państwowemu Funduszowi Ziemi. Dawne obiekty szlacheckie przekształcono w Państwowe Gospodarstwa Rolne

Mapa sytuacyjno-wysokościowa – analiza walerów przyrodniczych

Źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie
Ekspozytura w Spytkowicach

⁷² Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 29370/00, D. Kraus, J. Lesiński, *Park: Katalog zieleni*, Kraków 1978.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 48047, M. Stangel, *Dolina Karpia: Kopie materiałów archiwalnych*, Kraków 2009.

można, iż dawne zabudowania folwarku dolnego i górnego przekształcono na budynki gospodarcze, szope, kioski czy stróżówkę.

Na mapie z 1982 r.⁷⁵ wyszczególniono elementy przyrodnicze takie jak: pojedyncze drzewa o historycznym znaczeniu (będące dziś pomnikami przyrody), drzewa o egzotycznych gatunkach i drzewa stare (wtedy już ponad 150-letnie), skupiny drzew jednogatunkowych, wielogatunkowych, a także drzewa alejowe oraz szpalery. Wyszczególniono również typy ekologiczne zespołów roślinnych, w tym grądy, zbiorowisko topolowe i olszowe, łąkę świeżą i łąkę wilgotną⁷⁶.

Zakończenie

Omówione we wcześniejszej części artykułu wieloaspektowe przemiany, zarówno historyczne, jak i stylistyczne w dużej mierze wpłynęły na stan obecny kompleksu pałacowo-parkowego w Spytkowicach. Jak wynika z przeprowadzonych badań, posiadłość przechodziła okres od swej świetności, poprzez degradację, aż do czasów współczesnych. Obecnie teren byłego założenia parkowego i ogrodów wokół pałacu jest nieużytkowy. Po dawnych stawach wraz ze stawem okrągłym z wyspą na środku, które występowały w północnej części kompleksu, pozostały tylko zagłębienia, a wśród starych drzew i krzewów wyrosły „samosiejki”. W roku 1969 obiekt wraz z dawnym założeniem parkowym został przekazany Państwowemu Archiwum Akt Dawnych. Obecnie trwałym zarządcą jest Archiwum Narodowe w Krakowie, gdzie w głównym gmachu pałacu mieści się Ekspozycja w Spytkowicach. W miejscu folwarku górnego dziś znajdują się m.in. obiekt noclegowy, boisko sportowe do piłki nożnej, boisko do koszykówki i ubojnia drobiu, natomiast na terenie folwarku dolnego wyszczególnić można: Gminny Zakład Usług Wodnych, Zakład Usług Komunalnych, stację paliw oraz dawne zabudowania pofolwarczne. Wśród zasobów Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie widnieje teka poświęcona „Koncepcji programowo-przestrzennej urbanistycznej terenu zespołu zamkowo-parkowego w Spytkowicach przeznaczonej na tereny rekreacyjno-wypoczynkowe w ramach projektu turystycznego Dolina Karpia”⁷⁷. Koncepcja zagospodarowania terenu powstała w 2009 r. w dwóch wariantach. Niestety, do dnia dzisiejszego nie została wdrożona, a perła Spytkowic – kompleks pałacowo-parkowy – nadal czeka na swoje „drugie życie”. Co więcej, całokształt przemian, a w tym działania wojenne i powojenne, skutecznie obniżyły rangę posiadłości, doprowadzając do zapomnienia o jej świetności i drzemiącym potencjale.

⁷⁵ ANK Ekspozycja w Spytkowicach, E. Łysakowska, Cz. Duczmał, *Spytkowice – ogród przy zamku*, Wrocław 1982.

⁷⁶ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 32060/01, E. Łysakowska, *Park: Plan ogólny zagospodarowania terenu*, Wrocław 1982, s. 4-7.

⁷⁷ Archiwum WUOZ Kraków, sygn. 48049, M. Stangel, *Dolina Karpia: Koncepcja programowo-przestrzenna urbanistyczna terenu rekreacyjnego – materiał roboczy*, Kraków 2009.

Bibliografia**Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK):**

- zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/938, *Inwentarz dóbr tęczyńskich z 1712 roku*.
- zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/1022, *Inwentarz dóbr klucza spytkowskiego z 1705 roku*.
- zespół: Akta Gospodarcze Potockich z Krzeszowic, sygn. 29/635/1023, *Inwentarz majątności Marii Zofii Sieniawskiej z 1730 roku*.
- zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/125, dok. nr 3, *Fasciculus 107 mus Obligationes, Venditiones Bonorum Spythkowice, Okleśnia, Strażypole alias Mirowiec, Brodla et Russocice inter Myszkowskie, Syszkowskie et Opalińskie... 1557-1710*.
- zespół: Archiwum Krzeszowickie Potockich, sygn. 29/635/125, dok. nr 14, 15, *Donatio Bonorum Spytkowice, Okleśnia, Stryżpole, Mierowiec, Brodla per Generosus Martinum Syszkowski in rem Luce de Bnin Opaliński succamerarii Posnanen. facta 1644*.
- zespół: Teki Antoniego Schneidra, sygn. 29/684/1186.

Archiwum Narodowe w Krakowie Ekspozycja w Spytkowicach (ANK Ekspozycja w Spytkowicach):

- Dębowski T., *Z dziejów spytkowickiego zamku*, Kraków 1994.
- Jakimiak D., *Studium historyczno-stylistyczne ogrodu przypałacowego w Spytkowicach*, Wrocław 1981.
- Łysakowska E., Duczmal Cz., *Spytkowice – ogród przy zamku*, Wrocław 1982.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie (Archiwum WUOZ Kraków):

- Czado C., Dębowski T., *Wyniki badań archeologicznych reliktów budowli drewnianej*, sygn. 36885/04, Kraków 1987.
- Dayczak-Domanasiewicz M., *Zamek: Analiza badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w okresie 04-06.1973 r.*, sygn. 56481, Kraków 1973.
- Doraczek J., Krupiński B., *Zamek w Spytkowicach – badania architektoniczne*, sygn. 26446/99, Kraków 1972.
- Holcerowa T., *Spytkowice wczesnobarokowy zamek Szyszkowskich*, sygn. 26445/99, Kraków 1985.
- Kraus D., Lesiński J., *Park: Katalog zieleni*, sygn. 29370/00, Kraków 1978.
- Łysakowska E., *Park: Plan ogólny zagospodarowania terenu*, sygn. 32060/01, Wrocław 1982.
- Stangel M., *Dolina Karpia: Koncepcja programowo-przestrzenna urbanistyczna terenu rekreacyjnego – materiał roboczy*, sygn. 48049, Kraków 2009.
- Stangel M., *Dolina Karpia: Kopie materiałów archiwalnych*, sygn. 48047, Kraków 2009.
- Żaki A., *Sprawozdanie z całokształtu prac architektoniczno-archeologicznych przeprowadzonych w 1957 r.*, sygn. 36882/04, Kraków 1957.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie:

sygn. XVIII/MNK/Mp/3140 III.

dok. perg. nr. 620, vol. VI/40.

Opracowania:

Alexandrowicz S., *Najstarsza mapa szczegółowa ziem polskich: Stanisława Porębskiego mapa Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego z 1563 roku. Wątpliwości w sprawie genezy i autorstwa*, w: *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984.

Arnold S., *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII-XIII)*, w: *Prace Komisji dla Atlasu Historycznego Polski*, nr 2, Kraków 1927.

Bobowski M., *Res Slesiacae a Michaele Boniecki olim congestae*, w: *Codex diplomaticus Poloniae*, t. 4, nr 93, Warszawa 1887.

Chlebowski B., *Spytkowice*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1890.

Ciołek G., *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.

Gątkowski J.N., *Rys dziejów księstwa oświęcimskiego i zatorskiego*, Lwów 1867.

Grodecki R., *Dzieje polityczne Śląska do r. 1290*, Kraków 1930.

Gronert J., *Astrologia od początku, każdemu wolno swój czas wykorzystać albo zmarnować*, Pabianice 2007.

Kamiński A., *Myszkowski Wawrzyniec z Mirowa i Spytkowic h. Jastrzębiec (ok. 1486-1546) kasztelan oświęcimski, biecki, sadecki*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), t. 22, Kraków 1977.

Kieniewicz S., *Potocki Ignacy – Przerębski Mikołaj*, w: PSB, t. 28, Wrocław 1984.

Konopczyński W., *August Aleksander Czartoryski (1697-1782) wojewoda ruski*, w: PSB, t. 4, Kraków 1938.

Kronika książąt polskich, wyd. Z. Węclewski, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878.

Kronika polska, wyd. L. Ćwikliński, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878.

Księga Jubileuszowa 800 lat Spytkowic, red. J. Warzecha, J. Fabin, P. Mostowik, Ząbki 2000.

Kuhn W., *Geschichte Oberschlesiens im Mittelalter*, w: „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” 1983, t. 24.

Kuhn W., *Siedlungsgeschichte des Auschwitzer Beskidenvorlandes*, w: „Zeitschrift für Ostforschung” 1975, t. 24.

Kuolys D., *Czesławas Miloszas ir Lietuvos Didziosios kunigaikštystės tradicija*, w: *Czesławo Miloszo kūryba: modernioji LDK tradiciją tąsa*, Vilnius 2012.

Link-Lenczowski K., Popiołek B., *Elżbieta Sieniawska (1669-1729) wojewodzina bełska, hetmanowa wielka koronna*, w: PSB, t. 37, Kraków–Warszawa 1996.

Łepkowski J., *Przegląd zabytków przeszłości okolic Krakowa*, Warszawa 1863.

Marczewski B., *Powiat wadowicki pod względem geograficznym, statystycznym i historycznym*, Kraków 1897.

Mostowik P., *Z dziejów Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego XII-XVI w.*, Toruń 2005.

Myśliwski W., *Traktat o łuskaniu fasoli*, Kraków 2018.

- Nowak J.S., *Dobra i zamek w Spytkowicach za czasów Sieniawskich i Czartoryskich (1704-1782)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2009, t. 15.
- Nowakowski A., *Dzieje ustroju i prawa księstw Oświęcimskiego i Zatorskiego*, Białystok 1988.
- Prokop K.R., *Księstwa oświęcimskie i zatorskie wobec Korony Polskiej w latach 1438-1513. Dzieje polityczne*, Kraków 2002.
- Rybarski R., *Gospodarstwo Księstwa Oświęcimskiego w XVI wieku*, „Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU” 1931, t. 43, nr 2.
- Rychlik I., *Księstwo oświęcimskie i zatorskie*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. gimnazjum w Tarnowie za rok szkolny 1889*, Tarnów 1889.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulkiewicz, Warszawa 2003.
- Stanek J., *Z dziejów ziemi oświęcimskiej*, Kraków 1959.
- Stanko P., *Dzieje parafii w Spytkowicach do końca XVI w.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 8, Kraków 2007.
- Stanko P., *Dzieje wsi i parafii Spytkowice koło Zatora do końca XVI wieku*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13.
- Szablowski J., *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 1: województwo krakowskie, zeszyt 14: powiat wadowicki, Warszawa 1953.
- Wyrozumska B., *Drogi w ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław 1977.

Netografia:

- Kołpak P., *Spytkowice*, w: *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, źródło: <https://sdm.upjp2.edu.pl/miejscowosci/spytkowice>, [dostęp: 07.09.2022].

Summary

The pearl of Spytkowice – the Palace and Park Complex

The Palace and Park Complex in Spytkowice is a pearl of this place, thus being part of the tangible cultural heritage, entered in the register of monuments and the municipal register of monuments. The characteristic landscape has been built not only by history, but also by personalities associated with it, architecture and a green area, which constitute the uniqueness and exceptionality of the Complex – a place with its own, long-lasting tradition. The entire cultural heritage of the village of Spytkowice, both tangible and intangible, is „patrimony” for its inhabitants, expression of regional identity. Both the history of the creation and development of the village of Spytkowice itself have been recalled, including the history of the rulers there, in order to understand the importance and significance of the Palace and Park Complex, and thus the historical and cultural background as well as architectural and urban determinants have been identified. Due to the multi-faceted changes, both historical and stylistic or urban, the property has gone through a period from its splendor, through degradation, to the present day – waiting for its „second life”.

Key words: architecture, changes, Palace, Park Complex, Spytkowice.

Karolina Janik – specjalistka ds. projektów architektonicznych; projektantka ekspozycji oraz aranżacji przestrzeni wystawienniczej w Zespole ds. Nowej Wystawy Głównej w Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu; uzyskała tytuł magistra architekta wewnątrz z wynikiem celującym i wyróżnieniem na Wydziale Architektury i Wzornictwa Politechniki Koszalińskiej; stypendystka stypendium rektora Politechniki Koszalińskiej za osiągnięcie wysokich wyników w nauce w roku 2022; jedna z wykonawców projektu badawczego realizowanego na Wydziale Architektury i Wzornictwa Politechniki Koszalińskiej pt. „Strefa ciszy. Adaptacja pomieszczenia po dawnym barze studenckim w kampusie przy ul. Kwiatkowskiego w Koszalinie na studencką galerię sztuki z funkcją wypoczynku”. Wśród dodatkowych osiągnięć: wyróżnienie w konkursie za projekt „Strefy Studenta” w Kampusie Politechniki Koszalińskiej przy ul. Kwiatkowskiego; uzyskała tytuł licencjata i technika dentystycznego w Instytucie Zdrowia PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu, dwukrotna stypendystka stypendium Prezydenta Miasta Wałbrzych za osiągnięcie wysokich wyników w nauce oraz za działalność na rzecz rozwoju miasta Wałbrzych w latach 2019-2021 oraz stypendium rektora PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu w latach 2018-2020. Założycielka, przewodnicząca i aktywna członkini koła naukowego studentów kierunku techniki dentystyczne „PromoTECH” w PWSZ im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu w latach 2019-2020. Reprezentantka Koła Naukowego „PromoTECH” pod patronatem PWSZ w Wałbrzychu podczas goszczenia w murach Uczelni Reprezentantów Polskiego Towarzystwa Technik Dentystycznych oraz Reprezentantów Koła Naukowego z Uniwersytetu Medycznego w Łodzi.